

Marxizmus és 2008-as gazdasági világválság

Jelige: IST 141

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	2
1. Bevezetés	3
1.1. A marxista válságelmélet(ek)	4
2. Válságok és elméletek	5
3. A válság profitabilitás és reálgazdaság felőli megközelítése	8
3.1. Profit: a kapitalizmus fő problémája?	9
3.2. További problémák	12
3.3. Hogyan tarthatunk életben egy haldokló gazdaságot?	15
4. Pénzügyek, dereguláció és financializáció: minden rossz forrásai?	20
4.1. Dereguláció, becsődölt piacok, és válság	22
4.2. Mit hoz a jövő: egy új Bretton-Woods közeledik?	24
4.3. Szükséges szintézis?	27
5. Befejezés	27
6. Irodalomjegyzék	29

1. Bevezetés

Napjaink számos nagyhatású eseménye közül is kiemelkedő a 2008-ban kezdődő gazdasági világválság, aminek jelentőségét kitűnően példázza, hogy több alkalommal is az 1929-33-as nagy gazdasági világválsághoz hasonlították. (Szerencsére ez nem lett igaz, de bizonyos pontokon egyáltalán nem tűnt túlzottan merésznek ez az analógia) Természetes tehát, hogy egy ilyen nagyhatású eseményt igen sokféle módon értelmeznek, magyaráznak, számos megközelítési módot alkalmaznak elemzésére. Dolgozatomban, egy a nagyközönség előtt talán kevésbé ismert szempont alapján közelítem meg a válságot, kísérlem meg magyarázatát. Ez a nézőpont pedig a marxizmus.

Miért pont a marxizmus? Kérdezhetjük joggal. Első ránézésre ugyanis igen furcsának történhet ez a megközelítési mód, aminek a fő oka elsősorban az, hogy általánosságban véve igencsak hajlamosak vagyunk fenntartásokkal közelíteni mindahhoz, amihez Marxnak köze volt. Ez persze a 20. század eseményeinek tükrében részben érthető is. Azért csak részben, mert a marxizmus védelme érdekében két fontos dolgot le kell szögeznünk. Először is a marxizmus, valamint Marx gondolatait alapul vevő elméletek akadémiai körökben nyugaton is régóta elismertek. Az persze más kérdés, hogy a közvélemény körében még mindig, mint valamilyen mumusként tekintenek a marxizmusra. Különösen igaz ez a volt szovjet érdekszférába eső kelet-közép európai államokra. Itt, térségünkben talán még jobban meg lehet érteni miért is idegenkedünk a marxizmustól. Ezzel kapcsolatban kell azonban felhozni második érvünket, amivel megvédhetjük a marxizmust. Ténylegesen arról van itt szó, hogy Marx tanai, és az ezek nyomán kialakult elméletek távolról sem egyeznek meg a Szovjetunióban, és a volt szocialista országokban uralkodott marxizmus-leninizmussal. Nem mondhatjuk tehát, hogy a hidegháború megszűnésével, és a keleti blokk felbomlásával a marxizmus is megszűnt létezni, nincs többé már helye modern világunkban. Emlékeznünk kell arra, hogy Marxot több alkalommal nyilvánították már halottnak, de legalább ugyanennyiszer is tért vissza (Wallerstein [1995]: 219.). Ráadásul Wallerstein nincs is ezzel az érveléssel egyedül, más gondolkodók is hasonló következtetésre jutottak. Jacques Derrida például Marx Kísértetei c. könyvében Marxot Fukuyama kritikájaként hozza fel. Ezen kívül megjegyzi azt is, hogy annak ellenére, hogy a hidegháború végével a kapitalizmus és liberalizmus egyeduralkodóvá vált, korántsem sikerült megszabadulni Marx fantomjaitól, kísértetei köztünk vannak, nem lehet őket tagadni (Derrida [1995]: 47.).

Láthatjuk tehát, hogy igen jelentős gondolkodók tulajdonítanak még napjainkban is igen nagy jelentőséget a marxizmusnak, ennek pedig a következő az oka: manapság a marxizmus fő hasznát a kapitalizmus vizsgálatában betöltött szerepe, a kapitalizmus hibáira való rávilágítás, valamint a kapitalizmussal szembeni alternatívák keresése adhatja meg (Burawoy [2000]: 151-152). Ezt persze már évtizedek óta felismerték nyugaton is, emiatt mondhattuk tehát, hogy az akadémiai életben nem elhanyagolható a marxista irányzat. Ezeket a gondolatokat szem előtt tartva tehát a marxizmus, mint a kapitalizmus kritikája igen jelentős szerepet tölthet be 2008-ban kezdődő világválság elemzésében is.

1.1. A marxista válságelmélet(ek)

Mielőtt azonban rátérnénk fő témánk kifejtésére, mindenképp érdemes elidőznünk Marx válságokról alkotott elméleténél, ami megkönnyíti a később bemutatott folyamatok megértését. Itt, mint ahogy arra már a fejezet címében is utaltunk, elsődleges problémánk abból adódik, hogy habár Marx igen sokat foglalkozott a témával, ennek ellenére (vagy talán épp ezért), nem találunk egyetlen olyan átfogó, és kellő magyarázó erővel bíró elméletet, ami tükrözné Marx felfogását a válságokról. Ehelyett a különböző kontextusoktól függően, Marx is különféle módokon prezentálja felfogását a válságokról. (Tabb, [2010]: 306.). Így tehát jogosan tehetjük többes számba a marxi válságelméletet, válságelméleteket „csinálva” ezáltal. Ez a többes számban vett szóhasználat azonban más szempontból is jelentős: nemcsak Marxnál, hanem az ő nyomdokaiban járó marxista gondolkodóknál sem találhatunk egyetlen átfogó elméletet a válságokról. Ennek ellenére vannak bizonyos közös pontok, általánosabban elfogadott tételek a válságokról, azt lehet mondani, hogy gyakorlatilag szinte mindenki elfogadja azokat az alaptételeket, hogy a válságok okaiban az elégtelen keresletnek, profitráták csökkenésének nagy szerepe van. Ezen tényezők jelentőségét a marxista szerzők nem tagadják, azonban attól függően, hogy ki mire helyezi a fő hangsúlyt, jelentős eltéréseket is találhatunk.

2. Válságok és elméletek

Jelen fejezet a 2008-tól kezdődő válságról, valamint kiváltó okairól, illetve arról szól, hogy ezeknek milyen szerepe van a marxista elemzésekben. Ezen okok vizsgálata azért fontos, mert rajtuk keresztül lehet talán a legkitűnőbbben bemutatni, hogy igenis szükség van a marxizmusra, hiszen a marxista megközelítések alternatív magyarázatokat adva egyáltalán nem elhanyagolható módon járulnak hozzá a válság elemzéséhez, vizsgálatához, végső soron pedig akár az abból való kilábaláshoz is. Azt egyáltalán nem szükséges hosszasan ecsetelni, hogy miért is volt olyan jelentős a 2008-tól kezdődő válság, hiszen nem csak egy régióra terjedt ki, mint az 1997-98-as kelet-ázsiai válság, vagy nem csak a gazdaság egy területére korlátozódott, mint az adósságválság a 80-as években, hanem a pénzügyi szféra egészét érinti, miközben a reálgazdaságra is jelentős hatásokat gyakorol; ami pedig talán még inkább jelentőségteljesebb, az az, hogy a kapitalizmus fő központjából, az Egyesült Államokból indult ki (Kliman [2008]). Nemhiába is hasonlították sokan a 2008-2009-es helyzetet az 1929-33-as nagy gazdasági világválsághoz. Ez is mutatja tehát, hogy a válságelméletek terén igen erős marxizmus, ami „az utolsó három válságból ötöt megjósolt” (Kliman [2008]), biztosan nem hagyja figyelmen kívül ezt a válságot sem. Ezzel persze nincs is semmi gond, hiszen ha tartjuk magunkat ahhoz a korábbi állításhoz, hogy a marxizmus fő vonzereje a kapitalizmus kritikájaként, elemzési eszközeként nyilvánul meg manapság, akkor az csak természetes, ha egy, a 2008-as válsághoz hasonló horderejű dolog különösen nagy figyelmet kap az iskola részéről.

Mielőtt belekezdenénk azonban a téma érdemi részének tárgyalásába, az előző fejezet alapján fontos észben tartani, hogy sem Marx nem alkotott egyetlen, konkrét elméletet a válságok kialakulásáról, lefolyásáról, okairól, sem az ő nyomdokaiban járók. Ehelyett eltérő értelmezésekkel, szemléletmódokkal találhatjuk szembe magunkat, ha közelebbről is foglalkozni szeretnénk a dologgal. Jelen témánkra, a 2008-tól kezdődő gazdasági válságra is igaz a fentebbi állítás, ugyanis a helyzet abból a szempontból való megközelítése, hogy a válság kialakulásáról szóló elméleteket feloszthatjuk a mainstream, valamint az ezzel ellentétes marxista értelmezésre alapvetően hibás lenne. A marxizmust ugyanis, mint története során annyiszor, most sem egy egységes egészként kell szemlélni, a marxizmuson belül is fellelhetőek azok a különbségek, amik jellemzőek minden egyes elméletre. Ebből adódóan a mostani válság létrejöttéről is kialakulhattak olyan elméletek, amik ugyan egyaránt illelhetőek

a marxista jelzővel, azonban ezzel együtt jelentős különbségek is találhatók köztük. Ez esetben jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy akkor végül is mi a közös ezekben az elméletekben, miért is mondhatjuk rájuk azt, hogy marxista elméletekkel van dolgunk? Ennek az oka abban keresendő, hogy habár találhatók eltérések az egyes marxista megközelítések között, mégis mindegyikben megtalálhatók azok a fő pontok, amiket az előző, marxista válságelméletet általánosságában vizsgáló fejezetben tárgyaltam.

Most tehát térjünk is rá arra, hogy milyen módokon is szemlélhetjük a 2008-as világválságot a marxizmus keretein belül. A válsággal foglalkozó marxista szakirodalom gyakorlatilag 2 fő irányzatra bontható, azáltal, hogy az egyes szerzők milyen módon viszonyulnak a finanszírozási kérdéséhez. De mi is az a finanszírozás? Sokan foglalkoztak már ennek az utóbbi időkben egyre jelentősebb fogalomnak a definíciójával, így hát nehéz is egyértelmű meghatározást adni, lényegét azonban a következő módon lehet talán legjobban összefoglalni: „a finanszírozás a pénzügyi mozgatórugók, pénzügyi piacok, pénzügyi szereplők és intézmények szerepének növekedését jelenti, mind a nemzeti, mind a nemzetközi gazdaság működtetésében.”¹ (Kotz [2008]). Az így meghatározott finanszírozás tehát a következőképpen folyósítja be az egyes értelmezéseket: az első csoport szerint a finanszírozás belső logikája által hajtott pénzügyi válság, mintegy kívülről csapódott át a reálgazdaságba, míg a másik értelmezés inkább a tradicionálisabb marxi értelmezést követve a válság okaként a Marx által felvázolt tendenciák szerint, a reálgazdaságban és a profitráták csökkenésében látják a probléma fő okát, ugyanis szerintük a reálgazdaság nehézségei miatt kerülhetett sor a finanszírozás jelenségére (Choonara [2009]). Ez kicsit más megfogalmazásban a következőképpen nézhet még ki: „A baloldali gondolkodók két táborra oszthatók a válságot illetően: egyik részük a mostani válságot csupán csak a 70-es évek óta jelen lévő profitabilitási válság újabb megnyilvánulásának tekinti; míg a másik csoport az utóbbi negyed században bekövetkezett pénzügyi dereguláció, és az ezzel járó pénzügyi tranzakciók, spekulációk robbanásszerű megnövekedésének tulajdonítja a mostani válságot.” (McNally [2008])

Látható tehát, hogy milyen nagy hangsúly fekszik azon, ahogy az egyes szerzők értelmezik a válságot, illetve annak okait, előzményeit. Ezáltal pedig még inkább megerősödni látszik az az állítás, hogy a marxizmus, mint a kapitalizmus kritikája, a kapitalizmus elemzésének módszere manapság is igen nagy relevanciával bír. Miért is van ez így? Kérdezhetnénk joggal. Hiszen csupán az alapján, hogy többféle megközelítést is tudunk

¹ Idézi Epsteint [2005]: 3.

alkalmazni a marxizmuson belül egy adott helyzetre, az önmagában még nem árul el semmi lényegeset az elmélet napjainkban betöltött relevanciájáról. Véleményem szerint azonban ez pont, hogy nem így van. Hiszen abból kiindulva, hogy a hidegháború alatt a marxizmus gyakorlatilag a marxista-leninista ideológiával volt egyenlő (legalább is a nagyközönség számára), tehát ebből eredően a szocialista rendszerek bukásával a marxizmust, mint egészet elvetették (nem pedig csupán a marxizmus-leninizmust, ami valóban megbukott). Azáltal azonban, hogy egy olyan esemény, mint a 2008-as válság elemzésében nemcsak egy, hanem több marxista elemzés is szerepet játszhat, eljutottunk oda, hogy még az alternatívának számító marxizmuson belül is léteznek alternatívák, ami jótékony hatással lehet az elméletek fejlődésére. Ha pedig a marxizmust, mint a kapitalizmus kritikáját tekintjük, akkor egy jó kritikának a kritika tárgyával együtt kell változni. Mivel pedig a kapitalizmust sem tekinthetjük egységesnek, a marxizmuson belül is meg kell lennie egy olyan mértékű diverzifikációnak, ami lehetővé teszi, hogy megfelelő válaszokat adjanak az olyan kérdésekre, mint például a 2008-as világválság. E tekintetben tehát erősségként hozhatjuk fel azt, hogy különféle megközelítésekre bukkanhatunk a marxizmus keretein belül, hiszen a megosztottság hiánya egyben a fejlődés hiányát is jelenti. Az sem jelent szükségszerűen problémát, hogy nem lehet mindegyik megközelítésnek igaza (sőt akár megeshet, hogy egyiknek sem), de ennek ellenére maga a tény, hogy léteznek ezek a különböző megközelítések adja meg azt, ami igazán fontos.

Ezután a kis kitérő után azonban mielőtt továbblépnénk, még egy gondolat erejéig térjünk vissza a finanszírozás kérdéséhez. Annak ellenére ugyanis, hogy a fentebbiekben vázolt két megközelítés alapvetően más elemekből építkezik, még a reálgazdaság szerepét propagálók sem hagyják figyelmen kívül a finanszírozás szerepét, ami annak ellenére, hogy nem található meg a hagyományos marxi elméletekben jól összefér azokkal, valamint remekül példázza a marxizmus adaptációs képességét. Erről viszont majd később. Most következzen inkább az egyes megközelítések behatóbb vizsgálata, hiszen mindkét értelmezési mód elsajátítása szükséges ahhoz, hogy „egészében” lássuk a marxista képet.

3. A válság profitabilitás és reálgazdaság felőli megközelítése

Elsőként a válság létrejöttéről kialakult azon szemléletmódot vizsgálom, ami a dolgokat egy mélyen ható tendencia részeként fogja fel, az ezt a megközelítést osztók szerint ugyanis a kapitalizmus évtizedek óta érlelődő problémái nyilvánulnak meg a mostani válságban. Ez az első megközelítési mód, leginkább a híres marxista gazdaságtörténész Robert P. Brenner nevével fémjelezhető, azonban rajta kívül még sok más neves baloldali gondolkodó is hasonló nézeteket vall, amik középpontjában a reálgazdaság gyengesége, valamint a profitráták elkerülhetetlen csökkenése áll, ezek adják meg a válság létrejöttének fő okait. Véleményem szerint tüzetesebb vizsgálatunkat érdemes ezzel a megközelítéssel kezdeni, hiszen ez talán közelebb áll a hagyományos marxista álláspontokhoz. Először azonban nézzük meg miért is olyan fontosak a profitráták, ugyanis ennek dolgozatunk további részében is nagy jelentősége lesz. Anélkül, hogy belemennénk a Marx által hosszasan vizsgált témába, igen tömören a következőt állíthatjuk: a profitráta határozza meg a befektetéseket, a befektetések pedig a gazdaság egészének növekedése szempontjából kulcsfontosságúak. (Moseley [2008c]).

Brenner elmélete igen röviden a következő pár sorban foglalható össze: a mostani válság okai rendszerszintűek, a gondok a fejlett kapitalista gazdaságok évtizedes gyengeségében, valamint a profitráták hanyatlásában és a globális túlkapacitásban keresendők (Tabb [2010]: 317). A helyzet azonban ennél valamivel bonyolultabb, ugyanis ezáltal még nem kapunk választ olyan igen fontos kérdésekre, hogy mennyire is tartja Brenner fontosnak a finanszírozás szerepét, valamint azt sem árulja el nekünk igazán, hogy miért is olyan gyenge a reálgazdaság, mi a szerepe a buborékoknak, miért is valósulhatott meg a pénzügyi szféra túburjánzása. Egy 2009-ben készült interjúban Brenner választ ad mindezekre a kérdésekre, és bemutatja, hogy a jelen válság valójában sokkal összetettebb, és mélyebbre nyúló folyamat, mintsem azt elsőre gondolnánk. Kritizálja azt az általános, ám annál félrevezetőbb felfogást, hogy a gazdasági válság okai a pénzügyi szféra gyengeségeivel magyarázhatóak, miközben a reálgazdaság továbbra is szilárd lábakon áll, mondván, hogy: „a mai válság oka a fejlett kapitalista gazdaságok 1973, de különösen 2000 óta tapasztalható gyengesége. A gazdasági teljesítmény fokozatosan, ciklusról ciklusra hanyatlott minden főbb makrogazdasági mutató tekintetében... a most véget érő, 2001-2007-es ciklus volt a második világháború óta messze a leggyengébb, az USA békeidős történetének legnagyobb kormány

által finanszírozott ösztönzése ellenére.”² (Brenner [2009]). Ez az idézet remekül mutatja be Brenner szemléletmódját, aki nemcsak kritikáját adja a válságról alkotott általános elképzeléseknek, hanem ezzel együtt rá is mutat az igazán lényeges tényezőkre, ezek között pedig a gazdaság gyengeségére is, ami a válság igazi alapjának tekinthető.

A gazdaság gyengeségét pedig annak tulajdonítja, hogy a 60-as évek végétől, 70-es évek elejétől a felemelkedő Németország és Japán, később pedig a többi ázsiai ország, lényegében ugyanazokat a dolgokat termelte, mint az USA, ezzel pedig hozzájárultak az ipari túlkapacitás kialakulásához, lenyomva ezzel az árakat, amik végső soron a profit csökkenést eredményezték, erre pedig a megoldási kísérletek sem tudtak választ adni, sőt a vállalatok, és kormányok költségcsökkentő intézkedései lenyomták az aggregált keresletet, ami pedig a gazdaság gyengeségének közvetlen okaként tekinthető (Brenner [2009]). A következő idézetet szemlélve még inkább csak meggyőződhetünk Brenner fentebbi állításának igazáról: „A válság, mint maga az elégtelen kereslet, ahogyan az jelentkezik, azt fejezi ki, hogy a tőke nem kerülheti el a veszteséget, vagyis nem tud olyan árakon eladni, amelyek profitot biztosítanak. Nem abból adódik tehát a probléma, hogy nem tudnak profitot realizálni, hanem, hogy a fennálló költség és árviszonyok mellett nem tudnak profitot, azaz értéktöbbletet termelni.” (Vigh). A profit kérdésénél érdemes azonban hosszasan is elidőzni, ennek a témának a mélyrehatóbb vizsgálata ugyanis igen érdekes dolgokat árulhat el magáról a kapitalista rendszerről, annak esetleges gyengeségeiről, korlátairól is. A következő alfejezetet tehát ezen témakörnek szentelem.

3.1. Profit: a kapitalizmus fő problémája?

Azt tehát már láthattuk, hogy a válság szempontjából milyen nagy a jelentősége a profitnak, ugyanis mondhatni a profit, mint az egészként értelmezett kapitalizmus mozgatórugója felelős a legnagyobb eredményekért, és a legviszontagságosabb pillanatokért is. Ha nincs profit, nincs élet mondhatnánk. Azonban azzal a problémával is szembesülünk, hogy ha ilyen nagy jelentőséget tulajdonítunk a profitnak, akkor már csak ebből adódóan is nem lehet szimplán csak annyival magyarázni a dolgokat, hogy a megnövekedett verseny, és

² Economic performance in the U.S., western Europe, and Japan has steadily deteriorated, business cycle by business cycle, in terms of every standard macroeconomic indicator.....the business cycle that just ended, from 2001 through 2007, was - by far -the weakest of the postwar period, and this despite the greatest government-sponsored economic stimulus in U.S. peacetime history. A magyar szöveg saját fordítás.

az ezáltal létrejövő túlkapacitás lenyomta az árakat, ami tovagyrúzó hatást keltve felelőssé tehető a profit csökkenésért is, visszafogva a keresletet, ami elvezetett a válság kialakulásához. Ebben az esetben túlzott leegyszerűsítéssel élnénk. Valóban igen jelentős tényező a túlkapacitás szerepe, de messze nem az egyetlen, amivel számolnunk kell. Kiindulási pontnak természetesen továbbra is megfelel, hogy az Egyesült Államok mellett felemelkedő többi gazdaság színrelépésével megnőtt a világpiaci verseny, különösen az olyan szektorokban, mint az autógyártás, gépipar, stb.... Az így fokozódó versenynek viszont csak egyik hatása volt a túltermelés és az ebből kialakuló túlkapacitás. Legalább ugyanilyen fontos tényezőnek számít a versenyek egyik alapvető eleme, az előnyszerzésre való törekvés. Az a vállalat, ami nem tud lépést tartani a többivel ugyanis halálra van ítélve. Ez különösen igaz lehetett a 60-as évek végének, 70-es évek elejének világára, amikor is a második világháború utáni, szinte hihetetlen mértékű gazdasági fellendülés, a kapitalizmus igazi aranykora a végéhez közeledett. Lassult az addigi igen jelentős mértékű gazdasági növekedés, az Egyesült Államok gazdasági súlya pedig az újra felemelkedő Nyugat-Európa és Japán miatt egyre inkább csökkent.

Itt jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért is következhetett be ez a helyzet. A válasz egyszerűbb, mint gondolnánk: Németország, Japán és a többi későn fejlődő ország az USA által kikövezett technológiai úton haladva, élvezve az Egyesült Államok által teremtett katonai és pénzügyi rendszer előnyeit, voltak képesek újra az élvonalba kerülni. A németek és japánok sokáig az olcsó munkaerőjükkel, leértékelt valutáik és protekcionizmus tudtak segítségével fejlődhetek az USA kárára. Ez azonban kezdetben nem volt káros az amerikai termelők számára a nagy technológiai előnyük miatt, valamint az Egyesült Államok se bánta a folyamatok ezen irányát, mert összességében piacokat szerzett, valamint jó befektetési lehetőségekhez juthatott (Brenner [1999]). Később persze az újabb változások közepette egészen máshogy kezdték látni a dolgokat.

Ebben az egyre inkább fokozódó versenyt produkáló világgazdasági környezetben egyre sürgetőbb lett valamit kitalálni a túlélés érdekében, hiszen kétfelől is - az új versenytársak, és a lassuló gazdasági növekedés irányából – nagy volt a nyomás a régebbi vállalatokon. Már nem lehetett olyan mértékű bevételeket elérni, mint még akár csak pár évvel korábban is, ráadásul az új versenytársak még annak az elrablásával is fenyegettek ami már megvolt. Mondhatni a játszma többé már nem arról szólt, hogy ki tud egyre jobban terjeszkedni, egyre több új piachoz jutni, elsődlegessé a már kialakult, és csak igen szűken bővíthető piacok felosztása vált. Muszáj volt tehát kitalálni valamit a versenytársak fölé kerekedés, azaz egyenesen a túlélés érdekében. Előnyhöz jelen esetünkben hogy is lehetett jutni? Az egyik

legkönnyebb, és legbiztosabb módszernek akkor is, mint mondhatni mindig, a munkabérek csökkentése tűnt. Ennek persze igencsak mélyreható következményei lettek, hiszen mit is jelent az, ha kevesebbet kapnak kézhez a munkások? Természetesen azt, hogy kevesebbet is fognak költeni, kevésbé fogják az egyes termékeket keresni, ami megint csak ahhoz vezet amit fentebb említettem, tehát a kereslet problémájához. Megoldást természetesen erre is találtak, amit kitűnően fogalmaz meg egy másik igen széles körben ismert gondolkodó, David Harvey: „a 70-es évek óta egy olyan helyzetben vagyunk, amit én bérelnyomásnak nevezek, ami azzal jár, hogy a reálbérek egyáltalán nem növekedtek. Ez azonban piaci problémákhoz vezetett, ugyanis ha visszafogják a béreket, azzal az aggregált keresletben okoznak problémát. Az egyik módszer, ahogy ezt a problémát megoldották, az az volt, hogy hitelkártyákat adtak a munkásoknak, és megengedték nekik, hogy eladósodjanak. A háztartások adóssága az utóbbi mintegy húsz évben az Egyesült Államokban a triplájára növekedett.”³ (Harvey [2009]) Láthatjuk tehát, hogy milyen súlyos problémákkal járhatnak a profitráták csökkenését megállítani célzó kísérletek, azonban csak később nyer majd igazán nagy jelentőséget az, hogy a háztartások adósságállományának jelentős megnövekedésével tudták csak kiküszöbölni a csökkenő munkabérekkel eredő beszűkülését a keresletnek.

Ez a munkabérek visszafogásán, és a munkások nagyobb mértékű kizsákmányolásán (hosszabb munkaórák, alacsonyabb mértékű szociális kiadások, juttatások) alapuló kísérlet azonban nem az egyedüli volt azon próbálkozások között, hogy valamilyen módon, de megállítsák a profitrátákban bekövetkezett hanyatlást. Sok vállalat innovációval, új technológiákba való befektetéssel próbált előnyre szert tenni versenytársaikkal szemben. Viszont ez sem bizonyult megoldásnak a helyzet szempontjából, ugyanis ezáltal csak még súlyosabb lett a túlkapacitás problémája, ráadásul ez azt is eredményezte, hogy az alacsonyabb profit miatt a befektetések megtérülési rátája is csökkent. (Brenner [2009]) Láthatjuk tehát, hogy csupán csak elvetélt kísérletek születtek a probléma megoldására, és a reálgazdaság oldaláról közelítve meg a dolgokat nem lehetett igazi megoldást találni a rendszer problémáira, nem maradt más, csak a már sokat emlegetett finanszírozás. Mielőtt azonban végleg rátérnénk ennek a vizsgálatára még egy igazán fontos kérdést meg kell fontolni: ha valóban nem tudták helyreállítani a 70-es években a profitrátákat a hagyományos

³ Ever since the 1970s we've been in a situation of what I'd call wage repression in which real wages didn't really rise at all. But that led to problems in the market. If you restrict wages you have a problem with aggregate demand. One way that problem was solved was by giving working people credit cards and allowing them to go into debt. Household debt in the US has tripled in the last 20 years or so. A magyar szöveg saját fordítás.

módszerekkel, akkor miért nem álltak át a különböző vállalatok nagyobb profittal kecsegtető iparágakra, és miért nem következett be a termelés ilyen módon megvalósuló áthelyezésével valamiféle javulás? Természetesen erre a kérdésre is több megfelelő választ lehet adni, amiket ezennel sorra is veszek.

3.2. További problémák

Valóban furának tűnhet az előző rész végén felvetett kérdés, hiszen joggal gondolhatnánk, hogy a racionális megoldás a termelés más szektorokba történő reallokációja lenne. Ez persze nem teljesen igaz, maga Brenner is három indokot hoz fel annak megmagyarázására, hogy miért is nem történt meg eme reallokáció (Brenner [2009]). Először is szerinte ennek az oka abban keresendő, hogy azért, mert nem akarták feladni a jól kiépített piaci pozícióikat más iparágak kedvéért, valamint még mindig jobban megérte az adott termékek piacán versenyezni, mint új termékekre átállni. Ebben nem is kevés igazság van, elég itt csak arra gondolni, hogy a már megvalósult tőkebefektetések kárba mennének az átállással. Saját iparágukban azonban ingyenesen tudták használni ezeket a már megvalósult befektetéseket. Másrészt pedig kormányzati támogatásokkal, bankkölcsönökkel fent tudtak tartani egy olyan pozíciót, ami szintén abba az irányba mutatott, hogy jobban megéri bent maradni nekik az iparágban, mintsem új területekre átmenni, hiszen ekkor még szembesülnének a szükséges know-how elsajátításának költségével is.

Brenner második érve, amit felhoz az a következő: nemcsak azzal volt probléma, hogy a vállalatok nem akartak kilépni az iparágakból, hanem egyenesen még nőtt is a vállalatok száma az egyes iparágakon belül azáltal, hogy újabbak léptek be. Ezek az új belépések azzal magyarázhatóak, hogy időközben megindult további országok felemelkedése is. Ezek a főként kelet-ázsiai országok olcsó munkaerjük révén továbbra is nyereségesnek találtak a gyártásba való belépést. Tehát hiába lépett ki 10 vállalat az Egyesült Államokban a túlkapacitással küszködő iparágak piacáról ha helyettük belépett 20 japán, vagy dél-koreai. Ez tehát tovább növelte a jelenlévők számát, ezzel együtt pedig a túlkapacitást is.

Utoljára pedig Brenner a keynesi gazdaságpolitikát is felelőssé teszi a helyzetért, ugyanis itt azzal érvel, hogy a 70-es években szinte univerzálisan elterjedő keynesi gazdaságpolitika épp a túlkapacitáshoz és túltermeléshez járult hozzá azáltal, hogy a politika eredményeként megnövekedett kereslet, valamint az olcsó hitelek, lehetővé tették az alacsony profitabilitású, de magas költségű cégek fennmaradását is, amik károsak voltak a rendszer

szempontjából. Ezek tehát Brenner érvei, ezekkel magyarázza, hogy miért is nem valósult meg a termelés reallokációja (Brenner [2009]).

Nemcsak Brenner foglalkozott azonban ezzel a kérdéssel, Andrew Kliman is megpróbált választ adni erre a problémára. Az ő elmélete ezen kívül még azért is igen érdekes, mert amellett, hogy magyarázatát adja a termelés reallokációjának elmaradásának, a profitabilitás, válság és a tőke pusztulásának összefüggésével kapcsolatban is igen érdekes megállapításokat tesz. Klimannál központi helyet tölt be a válság magyarázatában az a tény, hogy a 70-es évek gazdasági visszaesése nem járt a tőke kellő mértékű pusztulásával, és szerinte ez tekinthető a problémák gyökerének (Kliman [2009]). Klimannál ez a tényező azért is játszik igen fontos szerepet, mert szerinte csak a tőke nagymértékű pusztulásával valósulhat meg a profitráták olyan szintű helyreállása, ami egy egészséges gazdasági növekedéshez, vagy legalább is a válságok elkerüléséhez szükséges. Mielőtt részletesebben belemennénk azonban Kliman elméletébe, azt is meg kell vizsgálni röviden, hogy mit is ért pontosan Kliman a tőke pusztulása alatt. Kiindulási pontja Marx válságelméletének egyik központi téziséből, a tőke válságok alatti pusztulásából ered. Ez alatt a következőket kell érteni: nemcsak a tőke fizikai megnyilvánulásai (gépek, különböző eszközök, épületek) szenvednek károsodást a válságok alatt (mondjuk azáltal például, hogy nincsenek használatban, és így lassacskán amortizálódnak), hanem pénzügyi téren is a tőke pusztulása következik be. Ez azáltal történik így, hogy nem fizetik vissza a felvett kölcsönöket, esik az értékpapírok ára, stb....(Kliman [2009]). Azaz általánosságban véve csökken a meglévő vagyon értéke. Első ránézésre tehát egy igen komoly problémával szembesülünk, azonban mint említettem Kliman mégis ennek a pusztulásnak az elmaradását tekinti napjaink problémái egyik fő okának. Hiszen a tőke pusztulása kikövezi az utat a későbbi fejlődésnek, azáltal, hogy a túlélő, valamint újonnan létrejövő vállalatok számára óriási profitot biztosít a válság utáni környezet, megalapozva ezzel az új fejlődést. Ha azonban nincs pusztulás, ez a fejlődés sem következhet be.

Ez esetben azonban jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ha olyan fontos lett volna a rendszer szempontjából a tőke pusztulása, akkor ez miért is nem valósult meg, hiszen még ha ezáltal bizonyos nehézségek is adódtak volna (főleg azoknál, akiknek tönkremennek a vállalkozásai, elértéktelenednek pénzügyi eszközei), azonban a rendszer egészének szempontjából mégis ez lett volna a kisebbik rossz. Mivel pedig ennek a folyamatnak a megvalósulása nem következett be, megkaptuk helyette a mostani igen súlyos válságot. Igenám, de ez így túlságosan is könnyű lenne. Mi van akkor, ha egyszerűen nem is valósulhatott volna meg a tőke olyan mértékű pusztulása, ami elég lett volna ahhoz, hogy

elkerülhető legyen a válság? Kliman szerint a fő ok amiért nem jöhetett létre az a pusztulás, ami például az 1929-33-as nagy gazdasági világválság alatt is megtörtént, és ami abban az esetben segített is a kilábalásban - pontosan a 29-33-as világválság. Ekkor ugyanis a tőke nagymértékű pusztulása, és az ebből eredő hihetetlen mértékű problémák következtében mondhatni az összes közgazdász és politikai döntéshozó egy életre bevészte a fejébe, hogy nem szabad megengedni még egy hasonló eset előfordulását (Kliman [2009]). Persze Kliman sem feledkezik meg arról, hogy azért a második világháború is legalább ugyanilyen mértékben hozzájárult a tőke pusztulásához (ha nem az Egyesült Államokat nézzük, akkor pedig még jelentősebb a világháború szerepe), de nem mondhatjuk, hogy a 70-es években a világháború réme miatt nem engedték meg a tőke pusztulását. Sokkal inkább a nagy gazdasági világválság megismétlődésének réme lebegett az emberek szemei előtt, hiszen emiatt nem állhattak hozzá úgy a dolgokhoz, hogy hagyják a szükséges mértékű pusztulás megtörténését, és utána majd csak helyreáll minden. A korábbi tapasztalatok alapján ennek túl nagy lett volna az ára, így ez nem volt többé járható út.

Azonban még egy érvet is fel lehet hozni arra vonatkozólag, hogy miért is nem hagyták a tőke pusztulását végbemenni a 70-es évektől kezdődően. Ez majdnem ugyanaz, mint az előző esetben, ugyanis itt is a tőke pusztulásából eredő még nagyobb problémák elkerülése volt a fő motiváció. Az okok azonban itt már csak részben vezethetők vissza a nagy gazdasági világválságra. A 70-es évekre, a második világháború vége óta tartó kapitalista aranykor, a szinte hihetetlen mértékű gazdasági talpra állások, fellendülések időszaka, megváltoztatta ugyanis a kapitalista rendszert. Ebben az időszakban ugyanis nagymértékű tőkefelhalmozódás, valamint tőkekoncentráció következett be, összeolvadások és felvásárlások révén igazi multinacionális óriásvállalatok jöttek létre, ez pedig azzal is járt, hogy a rendszer „orvosságának” tekinthető válságok hirtelen sokkal veszélyesebbé váltak (Choonara [2009]). Ez azért is van így, mert az ilyen óriásvállalatok összeomlása a vállalatok méreténél fogva igen jelentős következményekkel járhat a rendszer szempontjából. Hiszen ha egy ilyen multi becsődöl, akkor az a szoros gazdasági kapcsolatok révén egy sor más vállalatra is igen negatív hatást gyakorolhat, és így egymást erősítő hatások összeadódása révén az egész rendszer veszélybe kerülhet egyetlen vállalat összeomlása miatt. A kapitalizmus természetes „öregedése”, ami a folyamatos tőkefelhalmozás miatt a vállalatok méretének növekedésében nyilvánul meg, vezetett oda, hogy inkább megmentik a kormányok a rosszul teljesítő, „beteg” vállalatokat, mintsem, hogy a megfelelő „gyógyszerhez”, a válsághoz folyamodnának a profitráták helyreállítása érdekében. (Choonara [2008]).

A 2008-as válság során is megtapasztalhattuk ennek a folyamatnak a veszélyét. A válság súlyos hatásai miatt igen nehéz helyzetbe került vállalatokat nem lehetett bukni hagyni, hiszen azok összeomlása olyan következményekkel járt volna amik jelentősen kihatottak volna a gazdaság egészére, tovább súlyosbítva az amúgy is egyre jobban mélyülő válságot. Itt azonban már aktívan is szerepet kellett játszani a kormányoknak, ugyanis állami beavatkozás nélkül nem volt lehetséges az olyan nagy autóipari vállalatok talpon maradása, mint a General Motors, vagy a Chrysler (Choonara [2008]); ezen kívül pedig a Fannie Mae, Freddy Mac cégek esetében is az egyetlen járható út az állam közbeavatkozása maradt, hiszen ennek elmaradása esetén ezen cégek összeomlása kihatott volna az Egyesült Államok jelzálogpiacának, valamint ingatlanpiacának egészére, kedvezőtlen hatást gyakorolván a többi gazdasági ágazatra is (Moseley [2008a]). Így tehát emiatt sem lehetett hagyni, a rombolás útján megvalósuló teremtést, nem lehetett megengedni a tőke pusztulásának megtörténtét.

Ez pedig igen fontos lett volna, állítja Kliman. Fentebb említettük, hogy miért is fontos a tőke pusztulása a fejlődés szempontjából. Ennek szemléltetésére a következő példát hozhatjuk fel: ha egy vállalkozás évente 3 millió dollár profitot termel, de a vállalkozásba befektetett tőke mennyisége 100 millió dollár, akkor csupán 3% ezen vállalat profitrátája. Mindjárt más lesz azonban a helyzet, ha a tőke pusztulása miatt ez a vállalat olyan helyzetbe kerül, hogy az új tulajdonosok csupán 10 millió dollárért fel tudják vásárolni (miközben megmarad az évente termelt 3 milliós profit), akkor a profitrátájuk már mindjárt felugrik 30%-ra (Kliman [2009]). A nagy gazdasági világválság és a második világháború éppen ehhez a folyamathoz járult hozzá, és ebből következett a világháború utáni két évtizedes fellendülés.

Ennek ellenére azonban, mint láthattuk sem a 70-es években, sem most nem volt reális az, hogy hagyjuk a Kliman által alapvető fontosságúnak tartott pusztulását bekövetkezni a tőkének. Maradt tehát az az opció, hogy valamilyen módon, még ha nem is tökéletesen, de valahogy megpróbálják megállítani a profitráták további hanyatlását. Itt érkezünk el a következő alfejezetünkhöz.

3.3. Hogyan tarthatunk életben egy haldokló gazdaságot?

A fentebb leírtakból egyenesen következik a finanszírozás megnövekedett szerepe, amit - annak ellenére, hogy igen kritikusan vélekednek a témáról - azért a profitráták, valamint a reálgazdaság szerepének elsődlegességét vallók sem hagyhatnak teljesen

figyelmen kívül. Ennek ellenére, Brennernek azt a felfogását, hogy a pénzügyi szférát, és a finanszírozás szerepét felszínesnek tartja igen sokan kritizálták. Ezekre a kritikákra később még kitérünk, de már itt is leszögezhetjük, hogy még a profitabilitás előtérbe állítása felől megközelítve a dolgot sem lehet ennyire leegyszerűsíteni a finanszírozás jelentőségét, mint ahogy azt ő állítja. Emiatt még maga Brenner is elismeri a finanszírozás fontosságát amikor a következőket fogalmazza meg: „a gyenge gazdaságnak szüksége volt a hitelekre a talpon maradáshoz, ezzel együtt pedig a Fed is hihetetlenül alacsonyan - 1%-on - tartotta a rövid távú kamatlábakat, ami az olcsó hitelek miatt elősegítette a háztartások megnövekedett kölcsönfelvételét, ezáltal pedig az ingatlanpiaci buborékok kialakulását is, mindennek a következménye pedig gazdasági expanzió lett” (Brenner [2008]). Azonban természetesen ennek is megvolt az ára, hiszen pont a könnyű hitelek, valamint az ezek miatt kialakuló buborékok adják majd a 2008-as válság alapjait. Ha pedig hosszabb távon szemléljük a dolgokat, akkor is azt találjuk eredményként Brenner szerint, hogy a finanszírozás, és a pénzügyi szféra jelentőségének megnövekedése csupán csak „mellékes fejlemény”, „kisegítő megoldás” a 70-es évektől kezdődő problémák vonatkozásában. Azt már láthattuk, hogy Brenner milyen nagy jelentőséget tulajdonít a profitabilitásban bekövetkezett zuhanásnak, valamint a reálgazdaság gyengeségének. Anélkül tehát, hogy ezeket az érveket megismételnénk sorra vesszük azt is, hogy Brenner miféle módon vezeti le ezen alapokból kiindulva a mostani válság pénzügyi térből eredő közvetlen okait.

Arról már szoltunk, hogy milyen problémákat is jelenthet az egész gazdaság szempontjából az aggregált kereslet alacsony szintje, ami pedig, mint bemutattuk a 70-es évek óta a gazdasági problémák miatt jelen volt a rendszerben (persze a kereslet ösztönzése sem biztos, hogy teljesen jó lett volna, hiszen fokozódott volna ezáltal az amúgy is jelentős túlermelés). Ennek ellensúlyozását nem lehetett megoldani mással, mint azzal, hogy növelték a kormányzati kiadásokat, ezzel is ösztönözve a kereslet magasabb szintjét. Ezt azonban csak azzal lehetett elérni, hogy egyre több és több kölcsönt vettek fel a különböző kormányok, és így tudták fedezni a megnövekedett kormányzati kiadásokat, mozgásban tartani a gazdaságot, biztosítani a további növekedést (Brenner [2008]). Ez a kényszerű tendencia tovább folytatódott a 80-as években is, ennek viszont az Egyesült Államok Reagan alatti hatalmas eladósodása lett a vége. Persze nem az USA volt az egyetlen ország ami adósságproblémákkal küszködött, a harmadik világban elkezdődő adósságválság is hasonló gyökerekből ered. Ez igen fontos lépés volt pénzügyi deregulációhoz vezető úton, ami pedig a finanszírozás közvetlen okaként fogható fel. A hitelekkel ugyanis az volt a fő probléma, hogy habár stabilan tartották a gazdaságot, ezzel együtt azonban egyre inkább stagnációt váltottak ki (Brenner

[2008]). A 90-es évektől azonban egyre terheesebbé vált volna fenntartani az igencsak megnövekedett adósságállományt, így az Egyesült Államokban Clintonék egyre inkább olyan politikára álltak át, ami a költségvetési egyensúlyt hivatott volt biztosítani, ezzel pedig el is érték volna azt, hogy a gazdaság kevésbé legyen függő az adósságoktól (Brenner [2009]). Az elgondolás abban merült ki, hogy a piacra bízták a gazdaság irányítását, bátorították és ösztönözték a deregulációt, ami elvezetett az egyre kontrollálatlanabb pénzügyi szférához, szabadon, szinte minden felügyelet nélkül működhető pénzügyi intézményekhez, bankokhoz, azaz lényegében a mostani válság közvetlen okaihoz. További probléma volt azonban még az is, hogy ez a 90-es évekbeli kísérlet nem várt eredménnyel járt, ugyanis amiatt, hogy a profitráták még mindig nem álltak helyre, a deficit csökkentése egyben a kereslet visszaesésével is járt, ami igen rossz évekhez vezetett a gazdaság szempontjából (Brenner [2008]).

Tovább is van azonban. Az előbb említett elégtelen kereslettel járó helyzetet ugyanis kezelni kellett valahogy, ennek érdekében pedig japán mintára alacsonyan tartották a kamatlábakat, így könnyen lehetett kölcsönökhöz jutni. Ezt annak az érdekében tették, hogy bátorítsák a pénzügyi eszközökbe történő befektetéseket a növekedés érdekében, ami meg is történt. Ezen eszközök egyre növekvő ára miatt a vállalatok és háztartások vagyona is egyre csak emelkedett - legalább is papíron - (Brenner [2008]). Ez a rendszer a 2000-es években is tovább folytatódott, egyre inkább a kölcsönökre kellett hagyatkozni a gazdaság fenntartásához.

A fő probléma ezzel azonban az volt, hogy egyrészt a 90-es évek közepe óta a gazdaság stagnálást egyre inkább csak kockázatos, spekulatív módokon keresztül lehetett megállítani, másrészt pedig, mint ahogy azt Brennernél mindig szem előtt kell tartani, a reálgazdaság messze nem volt olyan rózsás helyzetben, mint ahogy azt sokan szerették volna, a profitráták tovább csökkentek, továbbra is jelen volt a túlkapacitás problémája, és végül pedig 2000-2001-ben kipukkant a 90-es évek tőzsdei buborékaként keletkezett dotkom-lufi is, ismét nagy eséshez vezetve a nem pénzügyi szektorok profitabilitásában (Brenner [2008]). Ezután következett, mint ahogy azt már említettem, hogy az újabb problémák leküzdése érdekében, a kamatlábakat még az addigiaknál is alacsonyabb szintre csökkentette a Fed, ami azzal járt, hogy a bankok szinte bárkinek hajlandóak voltak kölcsönt adni, ezeket a kölcsönöket pedig nagyrészt pénzügyi spekulációkra használták (Brenner [2008]).

Ezen kívül a háztartások kölcsönfelvételében is rekordméretű növekedés állt be, emelve a házak értékét, lökést adva az építőiparnak, és létrehozva ezáltal az ingatlanpiaci buborékot, hatalmas ösztönzést adva a gazdasági expanciónak, de egyúttal el is fedve a gazdaság valódi

állapotát, amit leginkább a gyenge jelzővel lehetett illetni (Brenner [2008]). Innen szemlélve a dolgokat, szükségszerűnek tűnik, hogy a reálgazdaság csökkenő profitrátái miatt máshol kellett keresni a profitot, ennek a területnek pedig a pénzügyi szféra bizonyult. A dereguláció következtében azonban megnőtt a verseny a pénzügyi szektorban, ami viszont az egyre nagyobb kockázatvállalásokat, spekulációt bátorította (Brenner [2008]). Amint pedig, - mint minden más buborék a történelem során - a mostani is kipukkant, ez az előzőekben leírt jótékony folyamat a visszájára fordult: 2005 után fokozatosan elkezdtek csökkenni az ingatlanárak, amikor pedig ez a csökkenés az addigiaknál élesebb fordulatot vett, akkor ennek a hatásai egyaránt veszélybe sodorták a pénzügyi szférát és a reálgazdaságot is, hiszen mindkettő növekedése az ingatlanpiaci buboréktól függött (Brenner [2008]).

Az ingatlanok árának csökkenése magával vonja a megnehezedett hitelfelvételt a háztartások számára, tehát csökken a háztartások jövedelme, ami a fogyasztásban okoz visszaeséseket (Brenner [2008]). Ez a csökkenés a fogyasztások terén pedig ismét csak a kereslet problémájával függ össze. Brenner tehát a profitabilitás csökkenéséből kiindulva, a fentebb bemutatott módon értelmezi a finanszírozást, szerepét a 2008-tól kezdődő világválságban. Rajta kívül azonban még mások is hasonló keretek között szemlélik a finanszírozás szerepét, tehát, most ezeknek a szemléletmódoknak a rövid bemutatása következik.

A már korábban is említett Andrew Kliman is lényegében Brenner megállapításait vallja, amikor a 2008-2009-es gazdasági világválság közvetlen okait szintén az ezredforduló elejének gazdasági nehézségeiben keresi. Az amerikai gazdaság szerinte ugyanis egyrészt a dotkom-lufi, másrészt pedig a szeptember 11-ei terrortámadások miatt is súlyos helyzetbe jutott. A pénzügyi összeomlás elkerülése érdekében kellett tehát a Fednek lecsökkentenie a rövid távú kamatlábakat, amiket 2003 után is fent kellett tartani, ekkor ugyanis a munkanélküliség indult növekedésnek (Kliman [2008]). A Fed-nek viszont ez a stratégiája, ami elkerülte az ekkori válságot az olcsó pénz, valamint a szintén igen olcsó hitelek miatt buborékot hozott létre a gazdaságban. Ez a buborék most azonban az előző évek tőzsdei gondjai miatt, az ingatlanbuborék lett. Az ingatlanpiacba befolyó hatalmas pénzeszegek miatt a jelzálogkölcsönök mértéke megduplázódott 2000 és 2005 között, hiszen még azok is hitelekhez juthattak, akik számára ez korábban lehetetlen lett volna (Kliman [2008]). Az egyre növekedő adóssággal (mind magán, mind állami) pedig az a fő gond, hogy egyszerűen szólva, adósságra alapozva hosszú távon nem lehet fenntartani gyorsabb gazdasági növekedést annál, mint amit a termelő ágazatokban generált új érték alapján lehetséges lett volna (Kliman [2009]). Ezt a tényt szerinte kitűnően támasztják alá a 2000-es évek története,

amikor is a már Brennernél bemutatott események miatt, az olcsó pénz következtében olcsón elérhető hitelek segítségével tudtak növekedést elérni, valójában azonban az egész csak az ingatlanpiaci buborék eredménye volt. A termelés, gyártás tekintetében, ami Kliman szerint az egyetlen olyan terület, amelynek növekedése a valós értékteremtés segítségével lehetővé tehetné az egyre növekvő hitelek visszafizetését, már problémák mutatkoztak. Ezen a téren ha megnézzük mi volt a helyzet a 2000-2005-ös években, azt találjuk, hogy az itteni jövedelmek növekedése alig harmadát tette ki a lakásárak növekedésének (Kliman [2009]).

Összegezve jelen fejezetünk fő gondolatait azt láthatjuk, hogy a profitabilitásra igen nagy hangsúlyt fektető baloldali és a marxista gondolkodók szerint a kapitalista gazdasági rendszer egyik alapvető fontosságú tényezőjét adja a kapitalizmus legmélyén megbújó tendencia, amit Marx a profitráta tendenciális esésének törvényeként fogalmazott meg. A mostani válság is innen eredeztethető, hiszen, mint ahogy azt láthattuk, a kapitalizmus aranykora után eljöttek a 70-es évek, amik a növekvő verseny és a kialakuló túlkapacitás miatt lenyomták az árakat, ezzel együtt pedig a profitot is. A megoldási kísérletek (munkások növekvő mértékű kizsákmányolása, ami a munkabérek, szociális juttatások visszafogásában nyilvánult meg), csak ideiglenesen tudták enyhíteni a problémákat, a rendszerszintű dolgokon nem tudtak változtatni. Ahogy pedig azt Kliman is leírta, az egyetlen mód, ami segíthetett volna a problémák leküzdésében, nem volt járható út, hiszen nem akarta senki felvállalni a tőke pusztulásával járó veszélyeket. Annyi maradt tehát amit tehettek, hogy egyrészt az állam szerepvállalásával, államadósság megugrasztásával próbálták ösztönözni a keresletet (80-as évek), a nagy adósságoktól való megszabadulás célját szem előtt tartva megpróbálják a piacra bízni a folyamatot (90-es évek), vagy pedig alacsonyan tartva a kamatlábakat kísérik meg ellensúlyozni a kedvezőtlen folyamatokat.

Ezek is csak felületi kezelésnek bizonyultak, sőt ez az igen összetett folyamat vezetett el végül is a 2008-as világválsághoz. Egyrészt a válságról mondhatjuk, hogy most már végre fellélegezhetünk, hiszen a válság, mint a kapitalizmus bajaira szolgáló orvosság, - habár a „kutyaharapást szőrével” típusú gyógymódok mindig is érdekesnek bizonyulnak - elhozza nekünk a várva-várt javulást. Hiszen csak egy kellően destruktív válság szüntetheti meg a másik válságot, azaz kapitalizmus hosszan tartó problémáját, a profit csökkenését. Reménykedhetünk abban, hogy a válság hatására a 30-as évekhez hasonlóan, a recesszió azzal jár majd, hogy a nagy-költséggel, de alacsony profittal járó termelési módok jelen esetünkben is el fognak tűnni, létrehozván ezáltal a helyet a magas profitráta számára (Brenner [2009]). Azonban egyelőre a jelek nem ebbe az irányba mutatnak. Annak ellenére, hogy igen nagy volt a bekövetkezett kár, nem lehet azt mondani, hogy súlyosságában felért volna a nagy gazdasági

világválsággal a mostani. Időben is jóval behatároltabb volt, hiszen 2009 második felében igen sok országban (például az Egyesült Államokban is) ismét növekedésnek indult a gazdaság (persze azért a helyzet általánosan nézve még mindig nem a legjobb). Nem következett be tehát az a mértékű pusztulás, ami teljesen új alapokra helyezte volna a gazdaságot, mint ahogy az az 1929-33-as világválság, valamint a második világháború esetében történt. Ezen kívül semmiképp nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a válság hatása azokon a területeken volt a legerősebb, ahonnan lényegében el is indult: az ingatlan, - és hitelpiacokon. Az tehát már kiderült, hogy a profitabilitás felől kiindulva milyen elemzését is lehet adni a mostani válságnak, illetve előzményeinek. Ezután fontos azonban rátérni következő pontra, azaz arra, hogy a finanszírozás szerepét előtérbe állítók mit is mondanak a válságról, hiszen csak így lehet teljes a kép, így ismerhetjük meg az érem mindkét oldalát.

4. Pénzügyek, dereguláció és finanszírozás: minden rossz forrásai?

Rátérve a marxista elemzések másik nagy fókuszpontjára, a finanszírozás szerepének vizsgálatára, fontos megemlíteni, hogy az előzőekben bemutatottakkal sok közös pontja van az első látásra igencsak különbözőnek tűnhető felfogásoknak. Az elméletek megegyező részeit tehát még egyszer nem megismételvén, a fő hangsúly jelen fejezetben a finanszírozást előtérbe állító elméletek különlegességein van. Ha ezeket az elméleteket tekintjük, azt találjuk, hogy szintén elismerik - marxistaként el is kell ismerniük – az előző fejezetekben leírtakat a profitabilitásról, kapitalizmusban rejlő inherens problémákról. Azonban kiindulási pontjukat legjobban talán a következő idézettel lehet szemléltetni: „Annak ellenére, hogy nyilvánvaló a kapitalizmus pénzügyi és termelési szféráinak összefonódása (manapság ez sokkal inkább igaz, mint eddig bármikor), napjaink Egyesült Államok központú pénzügyi válságának az eredete nem a termelési ágazatok profitabilitási válságában gyökeredzik, mint ahogy az a 70-es években történt, valamint nem is az azóta

keletkező kereskedelmi egyenlőtlenségekben”⁴ (Panitch és Gindin [2009]). Idézetünk szerzői rögtön cikkük legelején leszögezik ezt az állítást, ezáltal pedig kitűnően megadják az alaphangot jelen fejezetünkhöz, amiben ennek a fentebbi idézetnek a szellemében először is be

Mit is lehet tehát úgy általában mondani a pénzügyi válságokról? Először is semmiképp nem szabad alábecsülni a jelentőségüket. Elég ha csak megnézzük, hány pénzügyi válsággal találkozunk a 80-as évektől kezdve. Csak, hogy néhányat említsünk: az 1987-es tőzsdekrach, az 1997-es kelet-ázsiai válság, vagy akár a 2007-től súlyosbodó pénzügyi válság az Egyesült Államokban, ami 2008-ban átcsapott a gazdasági világválságba. Ez a lista pedig messze nem teljes. Mondhatjuk tehát, hogy a pénzügyi válságok napjaink kapitalizmusának állandóan visszatérő jelenségei (Lapavitsas [2007]). Mindezek alapján két egymással ellentétes következtetésre juthatunk: először is, hogy ha ilyen sok a pénzügyi válság, akkor az azt jelenti vajon, hogy ezáltal is meggyőződhetünk a pénzügyi szféra elsődlegességéről? Vagy inkább úgy kell értelmezni a dolgot, hogy csupán csak tünetekről van szó, amik valami súlyosabb „betegsége” utalnak? (ez a „betegség” természetesen az előző fejezetben elemzett profitabilitási válság lenne) Már csak jelen fejezetünk témájából adódóan is az első megközelítés irányából kiindulva állunk hozzá a dolgokhoz, azonban ezen kívül van még egy oka is annak, hogy miért is kell oly nagy figyelmet fordítani a pénzügyeknek. Ez az ok részben a profitabilitást előtérbe állító előző fejezet kritikájaként is felfogható, ugyanis ott gyakorlatilag tényként kezeltük, hogy a 60-as évek vége, 70-es évek eleje óta csökkentek a profitráták a gazdaságban, és ez vezetett el a többi problémához. Azonban fontos megjegyezni, hogy egyáltalán nem mindenki vélekedik így a dologról: Fred Moseley szerint ugyanis Brennernek nincs teljesen igaza, mert a profitráták jelentősen emelkedtek az utóbbi évtizedekben (ha nem is álltak vissza a korábbi csúcsra), ennek az emelkedésnek pedig az egyik oka pedig szerinte a reálbérek hosszan tartó stagnálása volt, valamint a munkások növekvő mértékű kizsákmányolása (Moseley [2008b]).

Ezzel együtt azt is érdemes még megjegyezni, hogy Moseley és Brenner nem ugyanazokból az adatokból, becslésekből dolgozik, amikor egyik vagy másik irányban állást foglalnak a profitráták körében végbemenő tendenciákról. (Moseley [2008b]). Ezt

⁴ Even though the spheres of capitalist finance and production are obviously intertwined (in significant ways today more than ever before), the origins of today's US-based financial crisis are not rooted in a profitability crisis in the sphere of production, as was the case with the crisis of the 1970s, nor in the global trade imbalances that have emerged since. A magyar szöveg saját fordítás.

felfoghatjuk problémaként is mondván, hogy akkor végül is miben lehetünk biztosak, milyen adatokkal dolgozzunk, hogyha annak alapján, hogy milyen adatokat használunk, gyökeresen eltérő eredményekre juthatunk olyan fontos kérdések tekintetében, mint például a profitráták helyzete. Véleményem szerint nem jelent kifejezetten problémát ez a helyzet, ugyanis szem előtt kell tartani a két szerző kiindulási pontjait: Brenner természetesen a reálgazdaság tartós gyengesége, valamint a profitráták csökkenése mellett kardoskodik, míg Mosley a pénzügyi szféra felől közelíti meg a helyzetet. Mivel pedig a közgazdaságtanban nem léteznek olyan alapigazságok, megfellebbezhetetlen tételek, amik azt követelnék meg, hogy mindenki ugyanazokból az adatokból dolgozzon, nem áll alapvető probléma azelőtt, hogy miért is ne vizsgálhatnák a különböző szerzők ugyanazt a dolgot eltérő adatok alapján, ezáltal pedig eltérő eredményeket is kapva. Sőt, mint ahogy azt említettük, maga Marx se állt elő egyetlen konkrét válságelmélettel, tehát e szempontból se lehet kifogásunk, hiszen az elméletek ereje épp sokféleségükben rejlik, ami lehetővé teszi az alkalmazkodást, a dolgok különböző aspektusainak vizsgálatát. Viszont ezután a kis kitérő után ideje ismét visszakanyarodnunk fő témánkhoz, a pénzügyi szféra és a gazdasági világválság kapcsolatához.

4.1. Dereguláció, becsődölt piacok, és válság

Moseley-nál maradva, már említettük, hogy alapvető kiindulási pontja a pénzügyi szféra, ennek elsődlegességét hangsúlyozza a válság szempontjából. Szerinte is rendszerszintű okai vannak a mostani válság kialakulásának, ő azonban ezeket az okokat a kapitalizmus azon alapvető hibájának tulajdonítja, hogy a kapitalizmus voltaképp egy spekulatív rendszer (Moseley [2008b]). Ez az állítás egyrészt több implikációval is jár. Először is ha elfogadjuk azt az igazságot, hogy a kapitalizmus természetesen egy kockázatvállalásra hajlamos, ezáltal pedig a kisebb-nagyobb ingadozásoknak állandóan kitett rendszer (amit mutat a nem sokkal fentebb megemlített válságok sokasága is), akkor voltaképp azt találhatjuk, hogy a válság valójában elkerülhetetlen, ha nem is a profitráták tendenciális esésének törvénye miatt, mint ahogy azt Marx megfogalmazta, hanem amiatt, hogy a kapitalizmusnak egyszerűen szüksége van (az egyre fokozódó verseny, stb.. miatt) a mind nagyobb és nagyobb kockázatvállalásokra, annak érdekében, hogy egyáltalán fennmaradjon. Ezzel találkozhattunk az utóbbi években is, amikor is az egyre kockázatosabbá váló pénzügyi piacok, nagy veszélyeket rejtő ingatlanbuborék kellett ahhoz, hogy az Egyesült Államok gazdasága továbbra is mozgásban maradjon, olyan mértékű keresletet generálva ezzel a

globális piacokon, ami az egész világgazdaságra jótékony hatást gyakorolt. Van azonban még egy fontos velejárója annak, hogy a kapitalizmust alapvetően spekulatív rendszernek fogjuk fel, ami magában hordozza a válságok csíráját. Ez pedig abban nyilvánul meg, hogy akkor kit is tehetünk felelőssé a kialakult előbb még csak pénzügyi, később azonban már teljes jogú világgazdasági válságért. Az elterjedt nézet persze az, hogy a felügyelet nélkül hagyott bankok, pénzügyi piaci szereplők felelőtlen magatartása miatt kerültünk a mostani helyzetbe (most koncentráljuk csak erre, hagyjuk egy kicsit a profitabilitást). Ha viszont figyelembe vesszük a fentebb leírtakat, akkor kimenthetjük-e ezt magatartást azzal, hogy voltaképp tehetetlenek voltak ezek az említett szereplők, nem lehet egyéni felelősséget megállapítani, hanem ha felelőssé akarunk tenni valakit, akkor az az egész rendszer legyen? Ezt a véleményt osztja Lapavitsas is, amikor a következőket írja: „a pénzügyi piac nyilvánvalóan elbukott”, valamint, hogy: „a különböző pénzügyi szereplőket is hibásak, de igazán a rendszert, mint egészet kell hibáztatni” (Lapavitsas, [2007]).

Milyen véleményre is helyezkedhetünk tehát ez alapján? Egyrészt persze mondhatjuk, hogy a fentebbi állítás megfelel a valóságnak és a rendszer alapvető gyengeségei okozták a válságot. Az viszont teljesen más természetű kérdés, hogy szabályozottabb pénzügyi szereplők esetén valóban ilyen súlyos válság következett-e volna be, vagy enyhébb lefolyású lett volna (legalább is a 2008-as válsághoz viszonyítva), mint az utóbbi évtizedek legtöbb válsága. Mit lehet tehát tenni? Egyrészt nyilvánvaló, hogy szigorúbb szabályozásra van szükség, és rendszerszintű okok ide vagy oda jobban meg kell regulálni a pénzügyi piaci szereplőket. Az utóbbi években meghozott újabb és újabb szabályok is ebbe az irányba mutatnak, nem akarják engedni, hogy még egyszer megvalósulhasson olyan felelőtlen magatartás, mint ami az utóbbi években volt. Azokat az okokat is fontos azonban megkeresni, amik azon helyzet kialakulásához vezettek, hogy a pénzügyi piaci szereplők felelőtlen és túlzottan kockázatvállaló magatartást valósíthassanak meg, hiszen csak ezen okok megértésével lehet elkerülni a hasonló helyzeteket a jövőben.

A fő tényező, amiben a válság kialakulásának okait megtalálhatjuk az sokak szerint a dereguláció. Dereguláció nélkül soha nem történt volna meg a jelzáloghitel-válság, nem került volna sor a jelzáloghitelek értékpapírosítására, stb.... (Moseley [2008a]). Ezzel viszont még csak azt magyaráztuk meg hogy miért volt lehetősége a különböző pénzügyi piaci szereplőnek a kockázatvállaló magatartásra, az átláthatatlan pénzügyi ügyletekre, műveletekre, azt nem, hogy miért is tették meg ezt. Persze ne csodálkozzunk azon, hogy élve a lehetőséggel ki is használták a nekik kedvező helyzetet. Másrészt viszont fölmerül a kérdés, hogy akkor végül is mennyire igaz, a közgazdaságtan egyik alaptétele, a racionális szereplők feltételezése.

Annyiban mindenképp megnyilvánult a racionalitás, hogy ezek a kockázatos műveletek jelentős hasznot hajtottak, de azt valóban senki nem látta előre, hogy mi is lesz ennek a folyamatnak a vége? Pedig nagyrészt ez az igazság. Léteztek persze mondhatni prófécia jellegű előrejelzések, de ezekre akkoriban nem nagyon figyeltek. Ennek az oka pedig a szociális környezetben keresendő, ami engedte, sőt bátorította a túlzott kockázatvállalást igazoló elméletek elterjedését, igazolván ezzel elméleti oldalról is azt, ami végbement a piacokon (Eichengreen [2009]: 8.). Alapvetően hibás volt az elméletek kiindulási pontja is, ugyanis ekkoriban elterjedt az a nézet, hogy a központi bankok az infláció volatilitásának megfékezésével a pénzügyi piacok volatilitását is megfékezték, így kisebb volt a kockázat, agresszívabb befektetéseket lehetett eszközölni a kölcsönzött pénzekkel is. (Eichengreen [2009]: 10-11.). A dolgok ilyen mértékű leegyszerűsítése, a kockázatok lebecsülése pedig meg is hozta a gyümölcsét, mihelyst az ingatlanárak elkezdtek csökkenni, bebizonyosodott az elméletek, modellek túlzott optimizmusa, pontatlansága.

4.2. Mit hoz a jövő: egy új Bretton-Woods közeledik?

Mostani fejezetünkben kis kitekintéssel élve azt vesszük szemügyre, hogy milyen hatásai is lehetnek jelenünk nem túl rózsás gazdasági helyzetének a jövőre nézve. Ennél a témánál az egyik legjelentősebb szerző, aki mellett nem szabad elmenni, a már futólag említett Barry Eichengreen. Eichengreen-el azért igen fontos foglalkozni, mert eddigi szerzőink jórészt a válság elemzésével, okainak keresésével foglalkoztak. Arról viszont már kevesebb szó esett, hogy pontosan mit is lehet tenni a mai helyzetben annak érdekében, hogy valahogy kilábaljunk azokból a nehézségekből, amik az egész rendszert átszövik, egyre nagyobb problémát jelentve ezzel az egész világ számára. Ezen okból kell mindenképp helyet szentelnünk Eichengreen elméleteinek, hiszen nála igen fontos szerephez jut annak a vizsgálata is, hogy milyen új rendszer körvonalai vannak kialakulóban a válság hatására. Eichengreen nyomán a következő szempontokból célszerű vizsgálni a gazdasági válság nyomán keletkezett újabb keletű fejleményeket: megnézzük milyen helyzetbe került napjaink két kulcsvalutája a dollár és az euró, számba vesszük, hogy a gazdaság növekedése érdekében hozott intézkedések milyen hatással jártak a nemzetközi pénzügyi helyzetre, valamint azt is megnézzük, hogy milyen javaslatok születtek a nemzetközi monetáris rendszer problémáinak megoldására.

Eichengreen nagy figyelmet fordít nemzetközi monetáris rendszerünk két kulcsvalutájának, a dollárnak és az eurónak (többek között lásd. pl.: Eichengreen [2009]). A helyzet amit prezentál nekünk azonban nem kecsegtet túl sok jóval. Mindkét valutánál kiemeli a rossz helyzetet amiben jelenleg találhatóak, különösen az euróval kapcsolatos problémákra fordít nagy figyelmet, ezek szerint ugyanis gyakorlatilag megegyeznek a nemzetközi monetáris rendszer problémáival. (Eichengreen [2012]: 1.). Szerinte ugyanis egyrészt az eurózóna fő bajának tekinthető, hogy nincsenek megfelelő kiigazítási mechanizmusok a tagállamok közti egyenlőtlenségek kiküszöbölésére, valamint mivel nincsenek nemzeti valuták, nem lehet a leértékeléshez folyamodni. Ehhez hasonlóan pedig, ha megvizsgáljuk a nemzetközi monetáris rendszert, szintén megtaláljuk a fentebbiek analógiáját (Eichengreen [2012]: 1-3.). Végso következtetésként azt vonja le a cikkében, hogy lényegében két választása van az eurózónának és a nemzetközi monetáris rendszernek. Vagy megteszik azokat a szükséges (ámde bizonyos szempontból igencsak radikálisnak számító) lépéseket, amik szükségesek ahhoz, hogy továbblépjenek, vagy ezen lépések megtételének elmaradása ahhoz vezet, hogy visszarendeződés áll be: az eurózóna felbomlik saját valutával rendelkező államokra, a nemzetközi monetáris rendszer, pedig visszaáll kevésbé szorosan integrálódott, államok közösségére (Eichengreen [2012]: 6.). Arról némiképp kétségben hagy minket, hogy melyik alternatívát is tartja valószínűnek, azonban annak ellenére, hogy érezni lehet a szkeptikusságot szavaiból, nem zárhatjuk ki teljesen a megoldás lehetőségét. Az eurózóna esetében már szinte közhelynek számít az a kijelentés, hogy túl nagy ahhoz, hogy bukni hagyják. Ezt valamilyen módon a nemzetközi rendszer esetében is alkalmazni lehet, azonban ehhez meg kell vizsgálnunk még egy plusz tényezőt is.

Annak érdekében ugyanis, hogy megértsük milyen fejlemények várhatóak a közeljövőben, először is meg kell jegyezni, hogy valuta háború körvonalai mutatkoznak a világgazdaságban, ami abban nyilvánul meg, hogy több ország, nem utolsósorban az USA is valutái leértékelésével próbálja meg növelni exportjait, ezáltal pedig megkönnyíteni a válságból való kilábalást (Eichengreen [2011]: 6.). Ez azonban alapvetően veszélybe sodorná az utóbbi években kialakult helyzetet az úgynevezett Bretton Woods II rendszert. Bretton Woods II alatt azt kell érteni, hogy a feltörekvő országok exportorientált gazdaságuk ösztönzése végett alacsonyan határozták meg valutáik árfolyamát a dollárhoz képest, ez pedig az Egyesült Államokban lehetővé tette a megnövekedett fogyasztást, ami mindenki számára előnyös, volt, az ázsiaiak tudtak exportálni, az USA-ban pedig fogyasztás alapú növekedés ment végbe, biztosított volt az egyensúly. (Eichengreen, [2011]: 9). Az USA-nak azonban ez a végső fogyasztói szerepe (consumer of last resort) jelentősen erodálódott a válság

eszkálálódásával. Sőt, ennél nagyobb problémák is keletkeztek, ugyanis gazdasági nehézségei miatt az Egyesült Államoknak a gazdasági növekedés beindításához és a munkanélküliség csökkentéséhez fogyasztásorientált gazdaságról át kell állnia egy termelésen alapuló, jelentősebb mértékben exportáló modellre (Eichengreen [2011]: 10). A probléma viszont amiatt lett igazán súlyos, hogy az Egyesült Államok exportcikkeinek hatékony keresletéhez először is csökkennie kell azok árának. Az USA sikeresen el is tudta érni, hogy a befektetők inkább a feltörekvő országok magasabb hozammal kecsegtető piacain fektessék be pénzüket, ezáltal pedig a dollár értéke csökkent, ezen feltörekvő országok valutái (például a brazil réal) felértékelődtek, ami az exportorientált országok számára minden, csak nem kívánatos (Eichengreen [2011]: 11). Fontos még megemlíteni, hogy nem következett be 2011-ben az a súlyos valuta háború amit sokan anticipáltak, sőt még felmerült a fordított valuta háború koncepciója is. Mindenesetre 2012 márciusának elején Brazília ismét valutaháborút hirdetett a fejlett országok ellen a réal felértékelődésének megakadályozása céljából. Milyen következtetéseket is lehet levonni a fentebbiekből?

Az az egy biztos, hogy nem unatkozhatnak a gazdasággal foglalkozóak ezekben az időkben, szinte mindig van valami olyan új fejlemény, változás, ami jelentős következményekkel járhat. Egyenesen azt lehet mondani, hogy túl szabályozatlanok a dolgok, ezért is élünk át egy ilyen mozgalmas korszakot. Ennek a szabályozásnak a leküzdése érdekében merült fel még 2008 őszén, egy új Bretton-Woods-i szerződés, ezáltal pedig ismét egy szabályozottabb, biztonságosabb rendszer létrehozása. Azt, hogy valóban komolyan gondolták az ötletet az is bizonyítja, hogy olyan személyektől is elhangzott egy újabb Bretton Woods-i konferencia összehívásának szükségessége, mint például Sarkozy, vagy Gordon Brown. Végül is persze egészen azóta nem lett semmi a kezdeményezésből, amit talán a számos ellenérv miatt meg is lehet érteni. Az egyik ilyen akadály a új Bretton Woods-i szerződésnek főként az volt, hogy ehhez ki kéne egyenlíteni a kamatrátákat, anank érdekében, hogy elkerülhetőek legyenek az egyoldalú tőkeáramlások, de ez a különböző országok eltérő gazdasági helyzete miatt hiba lenne. (Eichengreen [2011]: 8)

Amit tehát Eichengreentől megtudhatunk az az, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszert szinte teljes mértékben átszövik a különböző problémák, amikre egyre sürgetőbb lenne megoldást találni. A bajokra adható reakciók azonban igen limitáltak, szerinte egyszerűen el kell fogadni, és tényként kell kezelni az olyan dolgokat, hogy a felemelkedő piacok valutái erősödnek, míg eközben a dollár gyengül (Eichengreen [2011]: 13). Emellett annak sincs túl nagy valószínűsége, hogy egy új Bretton-Woods-i szerződés aláírásával szabályozni lehetne napjaink problémáit, hiszen ehhez nem megfelelőek a feltételek (Eichengreen [2008]). Azt

sem szabad elfeledni azonban, hogy még egy elvetélt kezdeményezés is jobb, mint a semmi, valamint a valutaháborúkat is lehet kerülni, mint ahogy azt 2011 folyamán végül is elkerülték.

4.3. Szükséges szintézis?

Most, hogy mindkét nézőpont oldaláról is megközelítettük a dolgokat, ideje rövid összehasonlítását adni a profitabilitást és reálgazdaságot, valamint a pénzügyi szférát és finanszírozást középpontba állító elméleteknek. Egyikről se mondhatjuk, hogy előrébb való lenne a másiknál, mindkettőnek megvannak a maga erősségei és hibái is. A deregulációt és finanszírozást középpontba állító elméletek nem veszik figyelembe a túlzott felhalmozódás okozta problémákat, valamint képtelenek megmagyarázni, hogy a válság miért nem csak a pénzügyi piacokra korlátozódott, és a neoliberalizmusban, nem pedig a kapitalizmusban látják a problémát. (McNally [2008]: 4). Ezzel szemben a profitabilitás hanyatlása felől közelítők látják a mélyebb tendenciákat, de sokszor igencsak statikusak, és a neoliberalis korszak változásait nem nagyon veszik figyelembe, pedig ekkor újfajta kapitalista növekedés indult meg, valamint ekkor még a profitráta is növekedtek; Kelet-Ázsia központtal dinamikus növekedés indult meg, és negyed századig elhárította az újabb válságot. (McNally [2008]: 4). Mindkét megállapításban sok az igazság, nem lehet kizárólagosan azt mondani, hogy csak az egyik módszer a helyes, valójában a kettő kiegészíti egymást. Azt lehet mondani, hogy ami az egyik gyengesége, az a másik ereje. Véleményem szerint a két nézőpont szintézise szükséges ahhoz, hogy teljes valójában (de azért még mindig marxista szemüveggel) láthassuk az elmúlt évtizedekben végbemenő folyamatokat, amik aztán a 2000-es évek végének gazdasági nehézségeiben nyilvánultak meg.

5. Befejezés

Láthattuk tehát mit is mondhatunk el a világválságról, ha marxista szemüvegen keresztül nézzük a dolgokat. Megnéztük mit is árulnak el nekünk tehát a fentebb bemutatott elméletek, amelyek a profitabilitásból, reálgazdaság gyengeségéből, vagy ezzel ellentétesen a pénzügyi szférában bekövetkezett változások (nem utolsó sorban a finanszírozás)

eredményének tulajdonítják az utóbbi évek gazdasági problémáit. Ennél azonban többet is megtudhattunk. Tekintsünk vissza bevezetésünkre, amikor is azt állítottuk, hogy a marxizmus napjainkban betöltött fő szerepe a kapitalizmus elemzésében, a kapitalizmusra adott kritikaként nyilvánul meg. És valóban. Hiszen nemcsak azt tudhattuk meg, hogy az egyes szerzők minek is tulajdonítják a válság kialakulását, hanem ezzel együtt azt is, hogy voltaképpen maga a rendszer termelte ki a válságot. Ráadásul nem is nyugtathatjuk magunkat azzal, hogy a problémák felületesek, könnyen orvosolhatóak, megoldhatóak. A dolog más természetű, ugyanis a kapitalizmus, mint egész a hibás, a rendszer legmélyén megbújó problémák vezettek el a gondokhoz. Az most mellékes, hogy ezek a problémák a profitráták csökkenésében rejlenek, mint Brenner állítja, vagy éppenséggel a kapitalizmus spekulatív kockázatvállalást bátorító természete a ludas, mint ahogy azt Moseley-től tudhattuk meg. A lényeg az, hogy mindketten (és nemcsak ők) olyan problémákra világítottak rá, amik mellett nem lehet csak simán elmenni, mondván úgy is megoldódnak valahogy. Az persze, hogy ilyen rossz véleménnyel vannak a kapitalizmusról messze nem jelenti azt, hogy valamiféle kommunizmus bevezetését javasolnák helyette.

Erről távolról sincs szó. Ehelyett inkább arra mutatnak rá, hogy a kapitalizmus, mint uralkodó gazdasági rendszer, egyáltalán nem mentes a hibáktól, ellentmondásoktól. Mondhatni a kapitalizmusnak egyenesen szüksége van a marxizmusra, hiszen azáltal, hogy rávilágít a kapitalista rendszer gyengeségeire, a marxizmus nem erodálja a kapitalizmus erejét, hanem egyenesen erősíti azt. Jelen korunk világválságával is ez a helyzet. Igaz, hogy igen erős kritikával lehet illetni a rendszert, de épp ez a kritika járulhat hozzá a kapitalizmus további fejlődéséhez, azáltal, hogy tanulságként szolgálhat a jövőre nézve. Megtanulhattuk, hogy el kell kerülni az olyan mértékű deregulációt, mint ami az utóbbi években volt tapasztalható, nem szabad túlzott önállóságot biztosítani a piacnak. A neoliberális gazdaságpolitika lehet megbukott, de a kapitalizmus bukásáról igen nagy felelőtlenség lenne beszélni mondván, hogy egy alapvetően hibás rendszerrel van dolgunk. Ez ugyanis azt jelentené, hogy nem vesszük figyelembe a már elért eredményeket. Hiszen attól, hogy kapitalista rendszer most válságot él át, még nem tűnnek el az olyan eredmények, mint a második világháború utáni két évtized aranykora. Ráadásul ha abból indulunk ki, hogy a profitráták csökkenése miatt a kapitalizmus válságai elkerülhetetlenek, akkor azért maga a tény, hogy ilyen sokáig el lehetett kerülni az egész világra kiterjedő válságot már önmagában is eredménynek számít. Amit el lehet mondani tehát, az az, hogy mindig is voltak válságok, valamint mindig is lesznek, de ha válságot, mint a jövőbeni fejlődés előfeltételét nézzük (olyan értelemben is előfeltétel, hogy segíti az elméleti fejlődést, ami ha a jövőbeni válságokat

elkerülni nem is tudja, de legalább elodázhathja, tompíthatja), akkor talán nem is olyan nehéz belenyugodni az elkerülhetetlenbe.

6. Irodalomjegyzék

Brenner, Robert, P.: A way out of the global economic crisis? 2009, (interjú)

http://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_international/336766.html

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Brenner, Robert, P.: Competition and Class, A Reply to Foster and McNally, In: Monthly Review, 1999.

<http://monthlyreview.org/1999/12/01/competition-and-class>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Brenner, Robert, P.: Devastating Crisis Unfolds, In: Against the Current, 2008.

<http://www.solidarity-us.org/node/1297>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Burawoy, Michael: Marxism After Communism, In: Theory and Society, 2000. 151-174.

Choonara, Joseph: Marxist accounts of the current crisis, In: International Socialism, 2009.

<http://www.isj.org.uk/index.php4?id=557&issue=123#123choonara120>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Choonara, Joseph: The value of Money, In: Socialistreview, 2008.

<http://www.socialistreview.org.uk/article.php?articlenumber=10587>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Derrida, Jacques: Marx kísértetei: Az adósállam, a gyász munkája, és az új Internacionálé, Jelenkor, Pécs, 1995.

Eichengreen, Barry: Mr. Bernanke Goes to War. In: National Interest, 2011. p.6-14.

Eichengreen, Barry: Implications of the Euro's Crisis for International Monetary Reform, 2012.

http://emlab.berkeley.edu/~eichengr/Implications_Euro_JrnPolModel_2012.pdf

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Barry Eichengreen: New world pragmatism. In: theguardian, 2008.

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/oct/24/marketturmoil-creditchunch>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Epstein, Gerald, A.: Introduction: Financialization and the World Economy, In: Epstein, Gerald, A (szerk),: Financialization and the World Economy, Edward Elgar Publishing, Northampton (Massachusetts), 2005.

Harvey, David: Exploring the Logic of Capitalism, In: Socialist Review, 2009. (interjú)

<http://www.socialistreview.org.uk/article.php?articlenumber=10801>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Kliman, Andrew: A crisis for the centre of the system. In: International Socialism, 2008.

<http://www.isj.org.uk/?id=482>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Kliman, Andrew: The Destruction of Capital” and the Current Economic Crisis. In: Socialism & Democracy, 2009.

<http://sdonline.org/50/%E2%80%9Cthe-destruction-of-capital%E2%80%9D-and-the-current-economic-crisis/>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Kotz, David, M.: Neoliberalizmus és Financializáció, Előadás a Massachusettsi Egyetemen 2008.

Lapavitsas, Costas: The credit crunch. In: International Socialism, 2007. (interjú)

<http://www.isj.org.uk/?id=395>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Moseley, Fred: MHC’s Moseley on U.S. Economic Crisis, 2008a. (interjú)

<http://www.mtholyoke.edu/news/channels/33/stories/5682514>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Moseley, Fred: Some notes on the crunch and the crisis. In: International Socialism, 2008b.

<http://www.isj.org.uk/?id=463>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Moseley, Fred: The Long Trends Of Profit, 2008c.

<http://www.workersliberty.org/story/2008/03/19/marxists-capitalist-crisis-1-fred-moseley-long-trends-profit>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

McNally, David: From Financial Crisis to World Slump: Accumulation, Financialization, and the Global Slowdown. 2008.

<http://sites.google.com/site/marxandthefinancialcrisis/mcnallydec2008/McNallyDec2008rev.pdf?attredirects=0>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Panitch, Leo; Gindin, Sam: From Global Finance to the Nationalization of the Banks: Eight Theses on the Economic Crisis. In: The Bullet, 2009.

<http://www.socialistproject.ca/bullet/bullet189.html>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Tabb, William, K.: Marxism, Crisis Theory and the Crisis of the Early 21st century, In: Science & Society, 2010, pp. 305-323.

Vigh, László: Marx gazdasági tanai

<http://vighlaszlo.uw.hu/Publikaciok/11marx%5B1%5D.doc>

Utolsó letöltés: 2012. 03. 24.

Wallerstein, Immanuel, Maurice: After Liberalism, New Press, New York, 1995.